

MARIJANSKA SVETIŠTA NA DALMATINSKOJ OBALI U SREDNJEM VIJEKU I U RANO MODERNO DOBA

Joško Belamarić

UDK:27-523:27-312(497.58 Dalmacija)

75.046:27-312(497.58 Dalmacija)

Izvorni znanstveni rad

Joško Belamarić

Institut za povijest umjetnosti

Centar Cvito Fisković, Split

U tekstu se donosi panorama marijanskih povijesnih svetišta na hrvatskoj obali, odnosno kultova vezanih uz Gospine slike na glasu čudotvornosti koje su se izdigle do paladija srednjovjekovnih komuna i – u vrijeme mletačke uprave – svojevršnih državnih insignija na širem regionalnom planu pokrajine Dalmacije, odnosno Dubrovačke Republike. Autor izdvaja nekoliko karakterističnih Gospinih slika kojima su se lokalne zajednice suprotstavljale »sudbini, ambijentu, universumu«, nalazeći u njima najpouzdaniji štit tijekom dugih stoljeća do današnjih dana.

»Chi voi imparar a orare, vadi per mare«, veli poslovice koju navodi jedan hodočasnik na palubi broda koji ga nosi uzduž Jadrana na putu prema Svetoj Zemlji.¹ Imali su pritom, dakako, otvorene oči, prvenstveno za bizarije. U uši im lako ulaze slikovite lokalne priče galijota i mornara, nakićena iskustva onih koji su prije njih plovili istim rutama. Neki vide plutajuće otoke koji se miču iz svoje osi ovisno o olujnom jugu ili buri.² Pokazuju im mjesta gdje su u osami živjeli

¹ S. Graciotti, *La Dalmazia e l'Adriatico dei pellegrini »veneziani« in Terrasanta (secoli XIV–XVI). Studio e testi*, Venezia, 2014, 19. Ta knjiga je pravi rudnik svjedočanstava o Jadranu iz hodočasničke perspektive, a jednako važna i po Graciottijevim minucioznim kulturno-povijesnim i filološkim analizama.

² »Za jake oluje se čitav otok tako potrese da se pokrene, jer je otok vrlo mali i nije dovoljno velik.« Prema: R. i L. Steindorff, *Über eine Reise im Jahre 1470 entlang der istrischen und dalmatinischen Küste*, »Smotra« I./2, Zagreb, 1995., 107-110; K. Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. – XVII. stoljeća*, Split, 2013., 307. Kao i spomenuta Graciottijeva, ova knjiga donosi šareni mozaik impresija koje su hodočasnici u Svetu Zemlju stekli na prolasku kroz Jadran, uz niz dragocjenih autorovih komentara.

sv. Pavao i sv. Jerolim, gdje je propovijedao sv. Andrija apostol.³ Bernhard von Breydenbach, kanonik iz Mainza, poziva se 1483. na ono što je vidio vlastitim očima (»Tutte queste cose le ho viste con i miei occhi e non le avrei credute se qualcuno me le avesse raccontate prima...«).⁴ Domaći pisci skeptični su spram njihovih doživljaja i opisa. Šibenski humanist Juraj Šižgorić veli: »Pročitao sam kod vrsnih povjesničara vrlo mnogo o našem Iliriku i o ovim krajevima koji su na njegovu području, ali je sve to zbrkano i razasuto tako da čitatelji teško mogu to sebi predstaviti, pogotovo ako ne poznaju ljude i mjesta.«⁵

Bl. Dj. Mariju su mogli sresti posvuda. Nije bilo crkve u kojoj ne bi našli barem jedan oltar koji bi joj bio posvećen, a znakovi njezine osobne prisutnosti nisu iznenađivali nikoga u brojnim svetištima, od Rovinja i Pule do Dubrovnika, Boke i Budve, pa do Krfa i dalje. U crkvi augustinaca u Puli »posebna pobožnost je iskazivana bočici sa suzama koje su skupljene dok su curile s Gospina lica« na jednoj čudotvornoj slici. »Na mjestu gdje sada stoji spomenuta slika, stajala je jedna smokva čije su se lišće i grane čudesno promijenili u lijepo goruće svjetlo, a usred stabla ukazala se Marija sa svojim svetim Djetetom, kao znak da je izmolila Boga za pulski puk. Kuga je onda popustila, a braća sv. Augustina imaju čudotvorno svjetlo do dana današnjeg.«⁶

U velikoj većini hodočasničkih opisa dalmatinske obale neizostavna je fabula o gradnji crkvice na rtu Ploča (Planka), osobito opasnog prolaza pokraj Rogoznice, svojevrsnoj geografskoj i klimatskoj razdjelnici hrvatske obale Jadrana:

Na lijevu ruku, u brdima na obali mora nalazi se jedna crkvice, koja je, kako se govori, napravljena od malvazije i mlijeka. Do toga je došlo tako, da je neki brodar plovio po velikom vjetru i noćnim opasnostima i vjetar ga je silom bacio prema hridinama. Tu je brodar bio u potištenosti i strahu pa je zazvao Djevicu Mariju i odmah se zavjetovao da će izgraditi crkvu od onoga što prevozi u brodu. Tako je on dospio pred stjenovite hridine i grebene i tu je more podiglo njegov brod i prebacilo ga preko njih. Tada ga je uzdiglo i postavilo na morsku obalu skupa sa svim što je bilo unutra. Brodar je odmah podigao kapelu od malvazije koju je prevezio. Budući da mu je malvazije ponestalo, nabavio je mlijeka u tom kraju i tako dovršio kapelu na čast sv. Marije i sv. Ivana. Tu kapelu svi mornari,

³ Vidi: J. Belamarić, *The Holy Portolano. The Sacred Geography of Navigation along the Dalmatian coast in the Middle Ages*, u: *The Holy Portolano / Le portulan sacré. La géographie religieuse de la navigation au Moyen Age*. Colloque Fribourgeois 2013. Ed. By Bacci, Michele / Rhode, Martin. Series: Scrinium Friburgense 36. De Gruyter (Berlin / Munich / Boston), 2014, 159-183. Tu pišem o primordijalnom strahu koji su mornari i putnici morali imati na plovidbi kroz Jadran – »prijeteći Jadran« – *minacis Hadriatici*, veli Katul. Na istom mjestu navodim više plastičnih iskaza njihovih vjerovanja, molitvi, učinjenih zavjeta.

⁴ S. Graciotti, *op. cit.* (1), 100.

⁵ J. Šižgorić, *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku* (prev. Veljko Gortan), Šibenik, 1981., 12, 14. »Legi enim plurima apud idoneus historicos de Illyrico nostro et de his, quae sunt intra Illyricum, confusa quidem omnia et sparsa, iccirco legentibus intellectu difficilia et praesertim ignaris hominumque locorumque.« Vidi: K. Kužić, *op. cit.* (2), 73.

⁶ *Zabilježba putovanja u Svetu Zemlju poduzetog i provedenog od Presvijetlog Visokorodenog kneza i gospodina, gospodina Friedricha, vojvode šleskoga u Liegnitzu i Briegu, i njegovih privrženika. Godine po Kristu 1507.* Prema: K. Kužić, *op. cit.* (2), 423.

koji plove morem i tuda svraćaju, drže u velikoj časti i pozdravljaju je molitvama i veselim klicanjem.⁷

Gospine slike mogle su ostvariti duboki utisak i izvan svog izvornog katoličkog ambijenta. Utjecali su im se inovjerci koji su ih znali redovito hodočastiti, ili su bili impresionirani njihovim taumaturškim djelovanjem u vlastitoj okolini. U vrijeme kada je katolička komuna (riječ je uglavnom o dubrovačkim trgovcima) u bosanskom Olovu (*Plumbum*) trebala prijeći s julijanskog na gregorijanski kalendar, osmanske vlasti su se usprotivile. Izdale su na kraju odobrenje – piše O. Atanazij Jurjević (Georgiceo) – ali uz uvjet da Majka Božja na oltaru franjevačke crkve učini na dan »Velike Gospe ista čudesa, koja je običavala činiti, kad se je blagdan slavio po starom kalendaru«. Redovnici su, dakako, na to pristali, pa su se na dan Uznesenja Marijina nastavila događati sva uobičajena čudesa. Vlasti su poslije tražile da se slavi i po starom kalendaru, ali Djeвица se već akomodirala novom kalendaru, pa se čuda nisu događala po starome. I tako sve do godine 1704. kada je svetište bilo poharano i spaljeno.⁸

U hrvatskim krajevima ima danas oko 6000 stolnih, zbornih, redovničkih, župskih i drugih crkava i kapela, od kojih je preko 1000 posvećenih Bl. Dj. Mariji. Vjerojatno nema nijedne koja ne bi imala barem njezina oltara ili u kojima se ne štuje njezina slika.⁹ Na oltarima i zidovima dalmatinskih crkava, časti se i danas više od 100 Gospinih ikona i brojni Njezini kipovi, što je samo dio onih koje su postojale prije valova modernizacija i liturgijskih purifikacija započetih u vrijeme katoličke protureformacije.¹⁰ Stoga niti jedna nije sačuvana u svojem izvornom kontekstu. Neke su postale istinski paladiji svojih komuna, neke su uzdignute na razinu državnih insignija. Najstarija ikona u javnom kultu u Dalmaciji mogla bi biti »Gospa od Punte« – jedna *Kyriotissa* naslikana oko 1200. godine iz Budve, moguće djelo nekog ciparskog slikara.¹¹

Velika *Kyriotissa* iz samostana zadarskih benediktinki može se datirati u sam kraj XIII. stoljeća. Uz neznatne varijacije imitira ikonografsku shemu stoljeće

⁷ *Opis putovanja Wilhelma Saskoga u Obećanu Zemlju godine 1461. godine*. Prema: K. Kužić, *op. cit.* (2), 298. Crkvu često nazivlju San Giovanni della Malvasia. Sante Graciotti napominje da je trgovina malvazijom bila toliko važna za Veneciju da je tijekom nekoliko stoljeća postojala čak »Scuola«, naslovljena San Giovanni della Malvasia. Prema: S. Graciotti, *op. cit.* (1), 136.

⁸ A. Crnica, *Hrvati i Marija*, Zagreb, 1953., 184-185.

⁹ A. Badurina, *Hagiotopografija Hrvatske*, Zagreb, 2006. Iscrpn pregled marijanskih kultura i marijanske ikonografije u Dalmaciji od XIV. do XVIII. st. donosi: I. Prijatelj Pavičić, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998. Vidi i: J. Batelja – P. Batelja, *Bogorodica Zaštitnica u Hrvata. Teološki i povijesnoumjetnički pristup*, Zagreb, 2013.

¹⁰ E. Peričić, »Bogorodica u hrvatskim svetišlima i diplomatskim spomenicima (XII.-XVI. st.)«, *Bogoslovska smotra*, 1 (1988.), 1-28; idem, »Marijanski kult u Hrvatskoj do XI st.«, *Bogoslovska smotra*, 44/2-3 (1974.), 247-272.

¹¹ S. Brajović, *U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*, Beograd, 2006., 25-33; Z. Demori Staničić u: *Zagovori sv. Tripunu. Blago Kotorske biskupije*, katalog izložbe (ur. R. Tomić), Zagreb, 2009., 280-281; Z. Demori Staničić, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*. Disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 2012., kat. 1 (str. 1-5).

»Gospa od Punte«, Budva

starije Madonne di Ripalta iz Cerigniole s druge strane Jadrana, kao što je uočila Zoraida Demori Staničić, koja zadarsku ikonu povezuje s onom iz crkvice sv. Nikole na Prijekom u Dubrovniku.¹²

Gospa Trsatska u Rijeci te Gospa od Pojišana u Splitu, Gospa od Vrpoljca u Šibeniku, Gospa od Porata u Dubrovniku – časte se u kontinuitetu od XIV. stoljeća. Čest je slučaj da kao objekti privatne pobožnosti, nakon proizvedenih znakova milosti, postanu predmetima javnog kulta. Malo ih je koje nisu tijekom vremena doživjele restauratorski make-up ili dobile raskošne srebrne košuljice.

Gospina svetišta u Senju, Splitu, Gospi Stomorskoj kraj Gornjeg Sela na Šolti, u Hvaru, Orebiću, Dubrovniku, Perastu, Prčanju, mornari u prolasku stoljećima pozdravljaju brodskim zvonima, sviranjem sirena, trokratnim spuštanjem zastava ili pucanjem iz kubura i topova.

Najsjevernije jadransko svetište na hodočasničkoj ruti nalazilo se u Rovinju, a najutjecajnije u franjevačkom samostanu u Hvaru. U disperziji Gospinog štova-

¹² Autorica je »Majstoru Bogorodice benediktinki« uvjerljivo pripisala i malu dvodijelnu ikonu iz Toronta iz University of Toronto Art (The Malcove Collection). Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., kat. 14 (60-63). Vidi: G. Gamulin, »La pittura su tavola nel tardo medioevo sulla costa orientale dell' Adriatico«, u: *Venezia e il Levante fino al secolo XV.*, vol. II, Firenca, 1974., 192-196; I. Fisković, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1987., 113-114, 134; N. Jakšić – E. Hilje, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije. Slikarstvo*, Zadar, 2006., 122-125.

»Bogorodica benediktinki«, Zadar,
Stalna izložba crkvene umjetnosti.

Sv. Petar (stražnja strana iste ikone), Zadar,
Stalna izložba crkvene umjetnosti.

nja osobitu ulogu imali su redovi, i to baš svi – od benediktinaca do servita i karmelićana. Franjevci i dominikanci, kao pravi Gospini vitezovi, bili su od početka XIII. st. najgorljiviji propagatori njezina kulta u puku. U njihovoj su umjetnosti, posebno, Majka i Dijete izgubili raniju svečanu apartnost i dobili posve ljudski i intimni aspekt. Uskoro će Djevica steći izgled žene koja kao »mučenica nad mučenicima« oplakuje vlastita sina, ilustrirajući laude *Stabat mater dolorosa* franjevačkog blaženika i pjesnika Jacoponea da Todija (ili Inocenta III.).

Humanizam srednjega vijeka otkrio je puteve nove laičke duhovnosti koja je pojedinca oslobađala dotadašnjih dogmatskih koncepata. Obični čovjek može sam meditirati i kontemplirati, te u samoći vlastite privatnosti otkrivati dubinu kršćanske vjere, ući u izravni osobni odnos s doktrinom. Alegorijski i simbolički elementi iščezavaju: Krist je umro, poput čovjeka, nakon neopisivih muka. Ideja božje besmrtnosti i svjesno odabrane patnje sada se mijenja u ime ljudske sućuti. Muka (*Passio*) postaje stvarni fokus vjere; *Christi Passio* i *Mariae Compassio* postaju komplementi.

Marijanska svetišta posijana su uzduž čitave dalmatinske obale. Svjedoče i danas o važnosti koju je Blažena Djevica imala u traženju nade kojom se moglo živjeti u svijetu prenapućenom strahotama i stalnim prijetnjama. Nema mjeseca u godini bez njezine svetkovine.

Najneobičniji prekojadranski odnos Gospina štovanja nalazimo u kultu nazaretske kućice u Loreto u Markama i na Trsatu, u Kvarneru, poviše Rijeke. Malo prije nego će Nazaret pasti u muslimanske ruke, anđeli su, 10. svibnja 1291., na Trsat prenijeli »onu kuću u kojoj je Marija sjedila na svojoj postelji, kad je došao anđeo Gabrijel, pozdravio i rekao joj: ‘Ave Maria, gratia plena’.«¹³ Tu se do danas čuva živa uspomena na taj događaj, unatoč činjenici što je kućica samo par godina poslije preletjela Jadran »jer je na prvom mjestu bila manje čašćena« – i smjestila se kraj Recanatija. Tamo je postala fokusom neprekinutih zavjetnih molitvi, pa u mnogobrojnim oporukama imućnijih Dalmatinaca nalazimo odredbe da se neka osoba, ako to nisu činili sami, uputi na hodočašće u Loreto (ili jednako često sv. Jakovu u Compostellu, ili – u kasnije vrijeme nešto rjeđe – sv. Nikoli u Bari, ili sv. Katarini na Sinaj).¹⁴

Mehanizam kojim su hodočasnici mogli biti potaknuti na *detour* kojim bi se upravili u Loreto ili Compostellu, makar se već nalazili na putu prema najznačajnijim svetim mjestima, slikovito predočuje opis iz jednog hodočašća u Svetu Zemlju godine 1494.:

»U utorak prije dana svetog Gala imali smo veliku oluju tako jaku, da su sva jedra bila skinuta te smo plovili samo s trinketom i uz milost Božju. Oluja je trajala dva dana i dvije noći i držala nas je okrutno i čvrsto. Stoga smo se zavjetovali za (spas) života te smo odlučili (poslati) jednog hodočasnika našoj dragoj Gospi u Loreto, koji također zovu Recanati. A što je oluja i žestina bivala duža, postajala je i veća. Tada je parun dao da se stavi toliko mnogo graškova u klobuk, koliko je mnogo ljudi, mladih i starih, bilo na galiji. Svi graškovi su morali biti bijele boje, a onda su stavili jednog crnog među njih te je morao svaki čovjek uzeti jedan grašak iz klobuka. Onaj koji bude dohvatio crnoga, taj će morati putovati k sv. Jakovu u Galiciju. Dakle, počeli smo uzimati i neki iz Dubrovnika uhvatio je crni grašak. Taj je morao otići k sv. Jakovu, pa je između hodočasnika, ali i između ostalih na galiji, skupljeno oko LXXXX dukata. Novac mu je predan za plaću i putne troškove. Žestina mora i oluje postala je pak samo veća te smo se zavjetovali za (spas) života i nitko nije mogao ništa kazati kako to more čini. Dakle, počeli smo pjevati litanije, a kad smo zazivali sv. Tomu riječima: *Sanctus Thomas, ora pro nobis*, pojavilo se svjetlo gore u košari.«¹⁵

¹³ Dietrich od Schachtene, *Opis putovanja u Svetu Zemlju koje je poduzeo gospodin zemaljski grof Wilhelm Stariji 1491/1492*. Vidi: K. Kužić, *op. cit.* (2), 372.

¹⁴ Z. Ladić, »Odjek pada tvrđave Accon 1291. godine u Hrvatskoj (O križarskoj vojni kao vidu hodočašća)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 16 (1998.), Zagreb, 1998., 51-54.

¹⁵ Th. Schön, »Eine Pilgerfahrt in das heilige Land im Jahre 1494«, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XIII, Innsbruck, 1892., 435-438, 464-469. Prema: K. Kužić, *op. cit.* (2), 391.

Znakovi milosti Loretske Gospe bili su instantni, opipljivi:

»Tamo se svakog časa događaju veliki vidljivi znakovi u toj Božjoj kući. Kao prvi znak vidio sam, kako je neki čovjek s konjem bio u nevolji u moru. Onda je zazvao sv. Mariju u Loretu, i (ona) mu je pomogla, te je preplivao sa svojim konjem sto milja preko mora i došao u Loreto.«¹⁶

Michel de Montaigne, koji je radi ozdravljenja išao u Loreto sa ženom i kćeri za uskršnje blagdane u travnju 1581., opisuje hrvatske hodočasnike koji sa suprotne obale Jadrana dohode da se poklone nazaretskoj kućici: »Ovdje nam kažu kako Slovinci dolaze u velikim skupinama prisustvovati ovim pobožnostima; kako izdaleka, čim s mora ugledaju crkvu, počinju vikati, a kad su jednom pokraj nje, upućuju Gospi toliko preklinjanja i obećanja samo da im se vrati; toliko iskazuju žalost i nariču, što su joj pružili priliku da ih ostavi, da je to pravo pravcato čudo.«¹⁷ Spominje da su anđeli kućicu (u kojoj je i sam izložio srebrnu pločicu sa zavjetnim natpisom urezan uz Gospin lik) prvo premjestili u Hrvatsku, te da je tekst o tom čudu ispisan u crkvi na talijanskom, hrvatskom, njemačkom i španjolskom jeziku.¹⁸ Bio je pod tolikim dojmom opisa čudesa koja su se tamo događala i pobožnosti hodočasnika, da je napisao: »izražavana se pobožnost ovdje bolje vidi nego u ijednom drugom mjestu koje sam vidio.«¹⁹

Legenda veli da je papa Urban V., da utješi one koje je Gospa napustila, na Trsat poslao jednu starinsku sliku Majke Božje, naslikanu rukom sv. Luke Evanđelista, koja se mnogim čudesima i milostima ubrzo proslavila postavši najčaćšenija jadranska ikona. Grgo Gamulin i Marisa Bianco Fiorin povezali su uz nju još nekoliko sličnih slika, ocrtavši hipotetski opus »putujućeg slikara maestro della Madonna di Tersatto«.²⁰ Zoraida Demori Staničić realnije je, međutim, analizirala značajke te grupe slika, zaključivši da trsatska Gospa upućuje na početke slikarstva mletačkog trecenta iz prvih decenija stoljeća, prije pojave Paola Veneziana, odnosno da zajedno sa slikama s kojima se uspoređuje (u prvom redu sa

¹⁶ Dietrich od Schachtene, *op. cit.* (13), 373.

¹⁷ Michel de Montaigne, *Dnevnik s puta u Italiju*, prev. Vojmir Vinja, Zagreb, 2007., 220.

¹⁸ Egon Erwin Kisch piše da se u Ruthovoj »Kronici kraljevskog Praga« tvrdi »da su nakon uništenja Jeruzalema anđeli dio Hrama odnijeli u Prag i naredili Židovima da nitko nikad ne popravlja ili mijenja ništa na toj građevini, jer će inače smjesta umrijeti.« Sinagoga, sagrađena od kamena srušena jeruzalemskog Hrama, prema legendi koju navodi prevoditelj Boris Petrić, samo se »uvjetno« nalazi u Pragu, dok će je na kraju vremena, nakon dolaska mesije, anđeli vratiti u Jeruzalem. E. E. Kisch, »U potrazi za Golemom«, u: *Praške priče*, Zagreb, 2015., 19.

¹⁹ M. de Montaigne, *op. cit.* (17), 218; V. Reinburg, *French Books of Hours: making an Archive of Prayer, C. 1400–1600*, Cambridge University Press 2012, 232.

²⁰ G. Gamulin, »Il Maestro della Madonna di Tersatto«, *Arte Veneta*, XXXIV, Venezia, 1980., 18–25; M. Bianco Fiorin, »Una inedita tavola legata alla "scuola adriatica" del secolo 14«, *Archeografo Triestino*, Serie IV – 2002., vol. LXII (CX della Raccolta), 115–123; Z. Demori Staničić, »Ikona Trsatske Bogorodice i njezin majstor«, u: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, Rijeka, 1993., 205–215. – Ikonografiju Majke Božje Loretske pedantno je istražila I. Prijatelj Pavičić, *Loretske teme: novi podaci o štovanju loretske Bogorodice u likovnim umjetnostima na području »Ilirika«*, Rijeka, 1994. Vidi: L. Margetić, »Loreto i Trsat«, *Croatica christiana periodica*, XXVI, 49 (2002.), 77–125.

»Gospa Trsatska«, Franjevački samostan i
Svetište Majke Božje na Trsatu

»Gospa od Pojišana«,
Crkva Gospe od Pojišana, Split

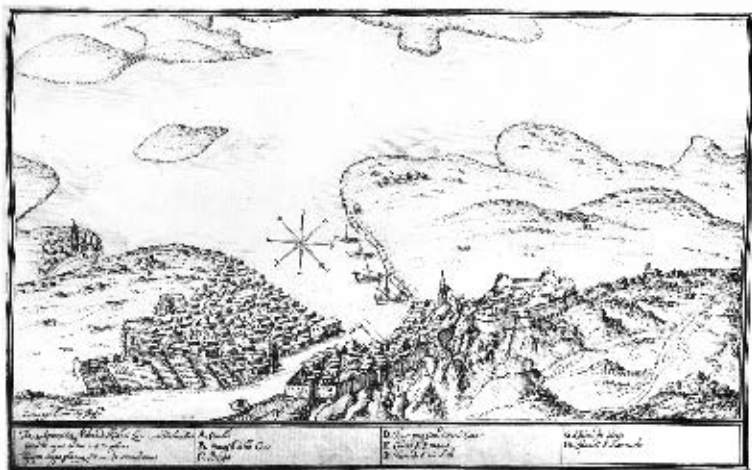
splitskom Gospom od Pojišana)²¹ upućuje na zaključak o postojanju prototipa neke ikone koja je unutar Jadranskog mora, odnosno istočnog Mediterana, imala znatnije značenje, a da sve zajedno ulaze pod luk Beltingovog sretno skovanog pojma *l' Art du Commonwealth Mediterranéen de Venise*.²²

U doba mletačke uprave Dalmacijom, mnoge od ovih ikona stekle su regionalni značaj shodno smišljenoj ulozi koju su imale u propagiranju vlasti Sere-nissime, u tijesnoj vezi s državotvornim kultovima.²³ Godine 1461., nastojanjem hvarškoga biskupa Tome Tommassinija, a doprinosima gradskih staleža, počeo se graditi franjevački samostan, uz već postojeću crkvicu sv. Križa koja je stajala pri

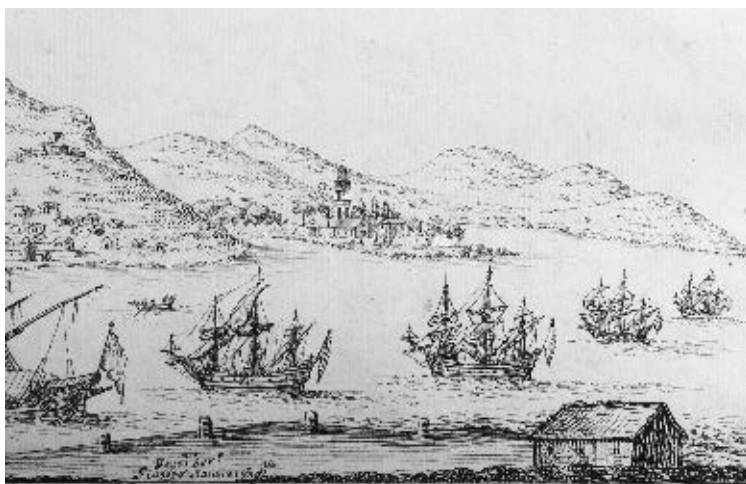
²¹ Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., kat. 14, 70-78. Slika Gospe od Pojišana nastala je u krugu sljedbenika Paola Veneziana, ili još prije – Lorenza Veneziana, u drugoj polovici XIV. st. – Z. Demori Staničić, »Slika Gospe od Pojišana«, u: *Kapucinski samostan i svetište Gospe od Pojišana* (ur. A. Duplančić), Split, 2010., 189-200. – Kult Gospe od Pojišana bio je veoma raširen, pa je njezinu sliku Flaminio Corner – Cornaro 1761. uvrstio u svoj popis poznatih Marijinih slika na području Mletačke Republike (F. Corner, *Notizie storiche delle apparizioni e delle immagini più celebri di Maria Vergine santissima nella città e dominio di Venezia*, 1761., 571).

²² Tim pojmom H. Belting definira sintetski jezik nastao u okolnostima nakon 1204. godine, svojevrsnu »lingua franca«. Bio bi to specifični mediteranski fenomen koji proizlazi iz dvostrukog izvora bizantskih i zapadnih umjetničkih djela. H. Belting, »Introduction, Il Medio Oriente e l' Occidente nell' Arte del XIII secolo«, u: *Atti del XXIV Congresso Internazionale di Storia dell' Arte*, vol. 2, Bologna, 1982., 1-10, 35-53; Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., vol. I, spec. 236-240, 290-293.

²³ Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., 139-263.

Giuseppe Santini, Panorama Hvara s brda sv. Nikole (1668.), Muzej grada Splita

Giuseppe Santini, Pogled na franjevački samostan u Hvaru (1668.), Muzej grada Splita

ulazu u hvarsku luku »od nepoznatih vremena«. ²⁴ (Kao i drugdje, početke franjevačkoga reda u pravilu vezujemo uz obnovu ruševnih crkvice, najčešće na rubu nekog grada.) Gospinu ikonu u crkvi, na glasu čudotvornosti, poklonio je 1465. Pietro Soranzo (Superantius), *Capitano del Golfo*, kao zavjet učinjen u oluji iz koje se Gospinim zagovorom spasio sa čitavom flotom. Soranzo i zapovjednici galija predali su, zajedno s hvarskim plemićima, gvardijanu fra Rafaelu Hvaraninu i njegovu subratu fra Luki golemu svotu od tisuću dukata za gradnju nove crkve posvećene Gospi od Milosti. Domalo će postati obligatna hodočasnička

²⁴ J. Kovačić, *Franciscan Monastery and Church in Hvar*, Zagreb, 2009., 11-13.

Ćiril Metod Iveković, Franjevački samostan Gospe od Milosti u Hvaru,
(Iz: *Dalmatiens Architektur und Plastik*, Vienna 1910-1914, vol. VI-VIII, Pl. 293.)

postaja na putu prema Svetoj Zemlji, pa ju je mletačka vlada smatrala svetištem Republike. Ikona se poput relikvijara čuva unutar oltara, iza vratnica s likom *Immaculatae* koju je naslikao Francesco Santacroce.

Zoraida Demori Staničić nedavno je upozorila na jednu ikonu iz Kefalonije u Jonskom moru, danas u Bizantskom muzeju u Ateni, s prikazom brodoloma pred rtom na kojem stoji grad Korčula. Prikazani su i utopljenici koji se u smrtnoj pogibelji mole liku Gospe koja se u zavjetnom natpisu »Gospodina Ioannisa Ardavanisa, majstora« imenuje kao »Presveta Bogorodica Venecijana-ca« – *της υπεραγίας παρθενου των αινετων* – s apelativom »nada grešnika« ΤΩΝ ΑΜΑΡΤΩΛΩΝ Η ΕΛΠΙΣ. Demori Staničić (koja uskoro objavljuje važnu knjigu o javnim kultovima ikona u Dalmaciji) naslućuje da bi spomenuti zavjet mogao biti upravljen velikoj Hodigitriji iz druge polovice XVI. stoljeća, naslikane u stilu bliskom kretscom slikaru Michaelu Damaskenosu, koja je bila poznata kao »Nada beznadnih«, u franjevačkoj crkvi u Hvaru. Svjedočilo bi to o tome da su i dalmatinske ikone – zaključuje Demori Staničić – »difuzijom čašćenja mogle nadići uske lokalne okvire i postati zaštitnice sviju«. ²⁵

Hvar je bio najvažnija otočka točka na transversali koja je povezivala Veneciju s njezinim posjedima na Levantu. Stoga je ubrzo nakon zauzeća Hvara Venecija uspjela 1147. na otoku podići biskupiju podložnu nadbiskupu Zadra. Nakon što je 1180. hrvatsko-ugarski kralj Bela III. vratio Dalmaciju, pa i Hvar,

²⁵ Z. Demori Staničić, »Prikaz Korčule na ikoni iz Bizantskog muzeja u Ateni«, *Ars Adriatica*, 5 (2015.), 81-88. Manje je vjerojatno, smatra autorica, da se ovaj Gospin prikaz mogao odnositi na neku ikonu s Ardavanisove domicilne Kefalonije. Najvažnije Gospino svetište u Jonskom moru nalazilo se na Krfu. Znamenitoj Bogorodici *Kassiopitissa* – »Gospi od Kažopa«, kako su je nazivali Hrvati – hodočastio je 1375. i knez Stipan Krčki otplovivši mletačkom galijom *ad Sanctam Mariam de Casiopo pro complendo quoddam votam*. Pred njezinom ikonom – svjedoči jedan hodočasnik 1469. – gori jedna svjetiljka u koju se ulje ulijeva samo triput na godinu, i domeće: »Li en uno ortecelo con una pianta de uno fico seco piliando de le rame de esso, e bagnando quelle in essa lampada, di poi rispando esse rame in alcuna aqua, cadauno infermo de febre, bevendo de essa aqua tre matine se lava da cadauna febre, ut fertur.« Prema: S. Graciotti, *op. cit.* (1), 296.

»Gospa Kruvenica«, Biskupski muzej u Hvaru (iz crkve Gospe Kruvenice).

»Gospa Beznadnih«, Franjevački samostan Gospe od Milosti u Hvaru.

pod svoje okrilje, Mlečani su otok uspjeli ponovno zauzeti 1278., obnovivši grad na položaju današnjeg Hvara, na mjestu »grada što je nekoć bio«.

Kad danas posjećujemo dalmatinske crkve i brojne Gospine slike u njima, najčešće nismo svjesni u kojoj mjeri je njihov tip ovisio o političkim konotacijama koje je Serenissima kroz njihovo čašćenje nastojala emitirati. To je naročito vidljivo baš u Hvaru, gdje su se, uz već spomenutu Gospu od Milosti, častile *Gospa Kruvenica* (od riječi *horugva*, staroslavenskog termina za zastavu, ovdje dakako mletačku) i *Gospa Anuncijata* – velika ikona »kretske-venecijanske škole« koja se procesionalno nosila u svakoj pogibelji. Za procesije koje se i danas održavaju na drugi dan Uskrsa, iz stolne crkve u crkvu Gospe Blagovijesti, puk veli »ići na radovanje Gospi«. Ikona Anuncijate posvećena je, dakako, najraširenijem mletačkom Marijinom kultu, blagdanu koji je Serenissima održavala u samim temeljima političkog kalendara, *ab immemorabili tempore*.²⁶

Najrasprostranjeniji Bogorodičini kultovi u Dalmaciji vezani su uz Gospu od Ružarija i Gospu od Zdravlja, također povezano s nastojanjima mletačke vlasti da iskoristi unificirajući kult Bogorodice kao osobite zaštitnice Venecije, osobito

²⁶ Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., kat. 33, 137-140). U ovom tekstu ne možemo, dakako, pratiti različite emanacije Gospina kulta po čitavom otoku, koje sve zajedno čine zatvoreni krug. Kultu Gospe od Milosti posvećena je i poznata crkva-tvrđava u Vrboskoj, u kojoj počasno mjesto ima ikona *Gospe od Karitadi*. Predaja hoće da je samo ona preživjela palež ranije crkve 1571. godine, u piratskom napadu Uluz-Alije na Hvar.

»Biševska Gospa« (»Gospa od Karmena«), Hvar.

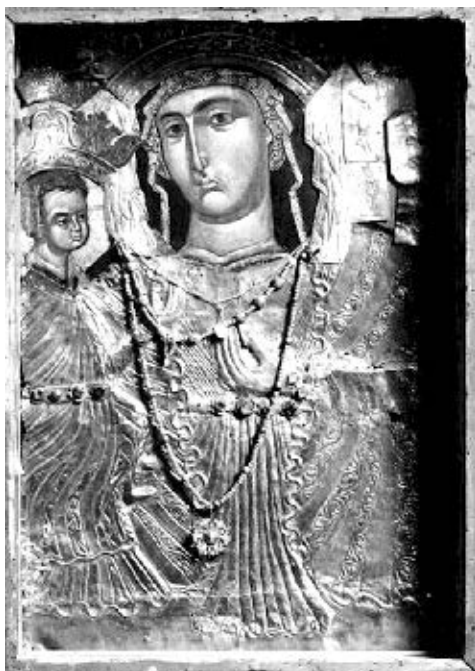
nakon Tridentskog koncila. Pobjedu kršćanske flote nad osmanskom u Bitki kod Lepanta 1571. Venecija je posvojila, potičući nastanak golemog broja slika Gospe od Ružarija i različitih spomen-znakova koji su tu zapravo efemernu pobjedu komemorirali.²⁷

Jednako rasprostranjen i za posttridentsku katoličku obnovu još karakterističniji jest kult Gospe od Karmena (Karmela), vezan uz čašćenje Duša od Čistilišta. Osobito je dobro dokumentirano štovanje »Gospe od Karmena« koje se razvilo oko romaničke ikone s kraja XIII. stoljeća, u hvarskoj katedrali.²⁸ Izvorno je bila slikana za benediktinsku cellu na otočiću Biševu, jugozapadno od Visa, da bi po njezinu gašenju bila najvjerojatnije prenesena u benediktinski samostan sv. Nikole u Komizi, te potom u hvarsku katedralu. Tu se častila iza zatvorenih vrata, poput relikvijara, unutar oltara u zasebnoj kapeli Sv. Marije *de Buce* (čuvajući, dakle, uspomenu na podrijetlo s Biševa).

Kult Gospe od Karmena primila je i jedna dubrovačka ikona iz XIII. stoljeća iz srednjovjekovne crkve sv. Ivana na Mulu na čijem je mjestu izgrađena nova barokna crkva posvećena Gospi od Karmena. Uz nju je dubrovačka država od godine 1628. razvila veoma složeni ceremonijal misa i procesija. Na blagdan Gospe od Karmena 1683., u spomen pobjede kršćanske vojske pod Bečom, odvijala se posebno svečana procesija. Republika se, naime, tada oslobodila velikog vezira

²⁷ Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., vol. I, 100-111, 289.

²⁸ J. Kovačić, *Zapisi o crkvama u Hvaru*, Hvar, 1982., 37; Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., vol. I, 111-122.

»Gospa od Otoka«, Opatska riznica u Korčuli (iz franjevačke crkva sv. Križa na Badiji),
(Fototeka Konzervatorskog odjela Split)

paše Karamustafe, koji je gotovo dva desetljeća držao u šahu sva diplomatska nastojanja Dubrovnik spram Porte.²⁹

Antiosmanski simbolički ferment može se naći u nizu Gospinih slika XVI. – XVIII. st. u Dalmaciji. Karakteristična u tom smislu jest Gospa od Dobrića u istoimenoj crkvi blizu gradskog kaštela u Splitu, koja se do pada Klisa 1537. godine štovala u toj tvrđavi. Nakon rekonkviste 1648. godine, slika nije vraćena na Klis jer se njezin kult u Splitu duboko ukorijenio.

Pelješki kanal, koji je tijekom nekoliko stoljeća dijelio dubrovački Pelješac i mletačku Korčulu, nužno je postao pozornicom kompeticije dvaju važnih marijanskih svetišta. U franjevačkoj crkvi na Podgorju nad Orebićima častila se *Regina coelorum* – Gospe od Anđela (karakteristični franjevački kult). Povod gradnji samostana (1470. – 1486.) na graničnoj točki naspram mletačke Korčule dala je čudotvorna ikona, koja je – veli predaja – sama doplovila s otočića Žanjice u Boki kotorskoj.³⁰

²⁹ V. B. Lupis, »Dubrovačka Gospa od Karmena«, *Marija*, 1 (2008.), 16-17; Idem, »O crkvi i oltarnoj pali Gospe od Karmena«, u: *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, katalog izložbe, Dubrovnik, 2007., 13-19; Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., vol. I, 122-126.

³⁰ C. Fisković, »Franjevačka crkva i samostan u Orebićima«, u: *Spomenica Gospe od anđela u Orebićima*, Omiš, 1970., 39-138; V. Lupis, »Ikona Gospe od Anđela pratilac putnika i pomoraca«, u: *Gospa od Anđela pratilac putnika i pomoraca 1470–1995*, Orebić, 1995.,

Na jednakom glasu čudotvornosti bila je velika Gospa Hodigitrija, djelo kretske ikonografe iz početka XV. stoljeća, u franjevačkoj crkvi na otočiću Badiji. Bila je čašćena osobito nakon 1571. godine, kada je Gospa na dan svojega Uznesenja svojim zagovorom spasila Korčulu od navale piratskog brodovlja Uluz-Alije i Karakozija. Zanimljiv je podatak korčulanskog svećenika Antuna Rozanovića, sudionika opsade, da su tada neki franjevci, »odmetnici neke druge provincije«, pokušali ukrasti dragocjenosti s Gospine slike koja je u tim događajima bila prenesena u crkvu Svih Svetih u gradu.³¹

U dubrovačkoj biskupiji – nekoć *nella terra di Schiavonia o Dalmazia, e nella provincia del regno di Croazia* – danas se nalaze dvadeset tri Gospina svetišta. U Dubrovniku posebno se častila ikona Gospe od Porata, danas na oltaru dubrovačke katedrale. Isusovac Wilhelm Gumpfenberg posebno piše o njezinu kultu u svom djelu *Atlas Marianus sive De imaginibus Deiparae per orbem Christianum miraculosis*, tiskanom u Ingolstadtu (1657. – 1659.). Njezino štovanje spominje se već 1157., kada su je, prema legendi, neki mornari predali Dubrovčanima u zahvalu za spas u oluji. Izvorna ikona izgorjela je, međutim, u požaru nakon Velike trešnje g. 1667., te je odredbom Senata Dubrovačke Republike 1706. godine zamijenjena ikonom iz XIV. stoljeća koja se nalazila u crkvi Sigurate na Prijekom, u samom gradu.³²

19-32; I. Fisković – V. Lupis, *Gospa od Anđela – pratilac putnika i pomoraca 1470–1995*, Orebić, 1995., 6, 11, 19-21; Z. Demori Staničić, »Ikone Bogorodice Hodigitrije Dexiokratouse i Aristerokratouse na Badiji i Orebićima«, u: *Scripta in honorem Igor Fisković* (eds. M. Jurković and P. Marković), Zagreb – Motovun, 2015., 173-186. Možda nije nevažno što se iz Žanjice, koje stoljeće ranije, zbio i prijenos sv. Vlaha i Petilovrijeana (tri kotorska sveca i mučenika, braća Petar, Lovro i Andrija) – zapravo uobičajena *furtum sacrum* koja je podcrtavala dubrovačke pretenzije prema crkvenoj jurisdikciji nad kotorskim teritorijem koji se u XIII. stoljeću našao u okrilju vladara ortodoksne vjeroispovijesti. Sada je to bio mletački teritorij. No, sliku su sa sobom mogli donijeti i franjevci, koji su ranije boravili na otočiću pa ga napustili. Pelješki pomorci posebno su pak častili »Madonu del Monte Negro«, upozorava Igor Fisković, te je u gotovo svakoj kući bila njezina litografija. Među stotinama darovanih slika jedrenjaka u Gospinom svetištu nad Livornom, on je prepoznao jednog B. Ivankovića, sa zavjetnim natpisom Josipa Šunja – kasnije predsjednika Pelješkog pomorskog društva, odlikovanog od Abrahama Lincolna.

³¹ J. Belamarić, »Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (dalje: *PPUD*), 23 (1983.), 165; Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., kat. 29, 121-124. Kao i prigodom opsade Korčule 1484., koju je poduzela flota napuljskog kralja Ferdinanda I., grad su spasile – koliko Gospa, toliko same Korčulanke, bez muževa koji su izbivali iz grada. Spasile su svoje domove – veli legenda – preodjevene u muškarce. Pietro Casola, učeni milanski kanonik, domeće njihov adakvatan opis: »le loro done non debbeno temere fredo, vano scoperte in tuto da le mamelle in suso; le spalle e lo pecto è scoperto; fano quele done che le mamelle retengono li loro panni non li cascano fin sopra li pedi.« Prema: S. Gracioti, *op. cit.* (1), 429.

³² P. Knezović, »Dubrovačka Gospina svetišta 17. stoljeća prema Atlas Marianus W. Gumpfenberga«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 43 (2005.), 75-92; Z. Demori Staničić, *op. cit.* (11), 2012., kat. 24, 102-105; *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, ed. Katarina Horvat-Levaj, Dubrovnik – Zagreb, 2013., 252-255, 273-276.

»Gospa od Porata«, sa srebrnim pokrovom,
Dubrovnik, katedrala.

»Gospa od Porata«,
Dubrovnik, katedrala.

Osobito se častila Gospa od Milosrđa, na rubu Gospina polja, staro i najvažnije dubrovačko zavjetno svetište pomoraca i puka koje se prvi put spominje 1279. godine. Nekoć je crkva bila ispunjena zavjetnim darovima, ponajviše slikama brodova zatečenih u fortunalu. Nijedan brod nije prolazio kraj crkve, a da nije pozdravio Gospu od Milosrđa. Dubrovčani, kad su polazili u strani svijet, i diplomatski poslanici Dubrovačke Republike prije nego bi išli na Portu, došli bi se pokloniti Gospi od Milosrđa za sretan ishod putovanja.³³ Gospa je privlačila hodočasnike sa svih strana, pomagala ne samo na putu, nego i u svim bolestima. Najbizarnija zavjetna slika u zbirci crkve jest jedna iz baroknog vremena. Priказује neku Anu, kćerku Frane Andrićevića iz Perasta. Ta lijepa djevojka došla je u veljači 1640. Gospi od Milosrđa opsjednuta đavlom. Oslobođena u Gospinom svetištu činom egzorcizma, povratila je *un pezzo di accaio*, lijepi komad od željeza, oblika kutije žigica, koji je slikar pričvrstio – na platno slike!

Najveće svetište Majke Božje u Boki kotorskoj jest Gospe od Škrpjela, podignuto na umjetno formiranom otočiću kraj Perasta. Prema predaji, u noći 22. srpnja 1452. ribari su vidjeli svijetlo iznad jedne hridi (škrpjel) i ondje našli Gospinu sliku. Odnijeli su je u kuću braće Mortešić, od kojih je jedan, teško bolestan, odmah ozdravio. Bio je to poticaj da se Gospi sagradi kapela na hridi, na kojoj je

³³ A. Crnica, *op. cit.* (8), 141-142.

Zavjetna slika iz crkve Gospe od Milosti u Gospinom polju, Dubrovnik.

ikona nađena. Slika, oko čijeg se autorstva vodi dugačka rasprava u domaćoj povijesti umjetnosti, zaista odgovara spomenutom datumu i mogla bi biti blizu stila kotorsko-dubrovačkog slikara Lovre Dobričevića, a ikonografski predstavlja spoj dviju shema – Hodigitrije i Gospe od Apokalipse. Flaminio Corner u svom djelu *Catharus Dalmatiae civitas* (Padova, 1759.) ističe da je »latina forma depicta«, a godinu poslije, u već spomenutom katalogu marijanskih slika, da je »graecanico opere expressam«. U zaštitnicu Perasta promovirana je 1624., netom nakon napada osmanske vojske iz obližnjeg Herceg-Novog i haranja gusara po svetištu Gospe od Škrpjela.³⁴

Svaki grad je u pravilu imao više, zapravo čitav niz čudotvornih slika kojima se mogao suprotstaviti »sudbini, ambijentu, universumu« (kako bi to rekao Joseph Rykwert, penetrantni antropolog opće urbane forme). Dovoljno je na kartu Zadra, Šibenika, Splita ili Dubrovnika i njihovih područja pozicionirati slike čudotvornih Gospi s Djetetom, ili Kristova raspeća (koja su često u izravnoj korelaciji s Gospinim slikama), da bismo shvatili u kojoj su mjeri bili višestruko branjeni. U svakome od njih pronašli bismo dvadesetak svetih slika. Živopisne scenarije povijesnih procesija u Šibeniku dobro nam može, primjerice, dočarati ophod glasovite Gospe od Plača koja je proplakala na gradskim zidinama 1635.

³⁴ Temeljito razmatranje goleme literature o Gospi od Škrpjela uz niz novih zapažanja donosi: I. Prijatelj, *U potrazi za izgubljenim slikarstvom. O majstoru Lovru iz Kotora i slikarstvu na prostoru od Dubrovnika do Kotora tijekom druge polovice XV. stoljeća*, Dubrovnik, 2013., 125-137. Vidi: S. Brajović, *U Bogorodičinom vrtu*, 184-211; eadem, »Marian piety as devotional and integrative system in the Bay of Kotor in the Early Modern period«, u: *Beyond the Adriatic sea. A plurality of identities and floating borders in visual culture*, ur. S. Brajović, Novi Sad, 2015., 126-150.

Bazi Ivanković, Proslava blagdana Gospe od Škrpjela ispred Perasta u Boki Kotorskoj (1888.),
Zbirka Gospe od Škrpjela

godine.³⁵ Posjedujemo opis ganutljive procesije koja se odvijala 13. svibnja na početku Kandijskoga rata 1645. Iz katedrale je strogo utvrđenim redom krenulo 700 bratima iz 17 šibenskih bratovština, stotinjak franjevac, dominikanaca, svećenika, čitav puk, svi s upaljenim svijećama. Pucalo se iz bezbroj topova da se činilo kako se zemlja trese. Nije bilo osobe koja nije plakala, tako da se pjesma nije mogla razabrati... Danas nam vjerojatno nije moguće pojmiti klaustrofobični život u gradu u kojemu se svakodnevni život odvijao u znaku muke i križa, u kojemu su se posve prirodno stopili spazmodički srednjovjekovni misteriji s posttridentskim vjerskim egzaltacijama. Isto bismo mogli pričati o dvadesetak Gospinih ikona i nekoliko važnih svetišta u Zadru koja su također našla svoje mjesto u Cornerovoj marijanskoj topografiji.³⁶

Gospa na fresci s prikazom Deisisa iznad oltara župne crkve u Donjem Humcu na Braču, iz sredine druge polovice XIII. st. – u starini zvana »Gospa Bračka« – također je privlačila hodočasnike s cijeloga otoka i šire okolice. Vjernici su pomno pratili promjene Gospina inkarnata koji su se događali na svetoj slici na dan pokrovitelja crkve sv. Fabijana i Sebastijana, usred zime. Kad se pak

³⁵ Slika je u samo dvije godine triput proplakala, pa je treći događaj sve ispunio slutnjom teške Božje kazne. I zaista, tri su Božja biča ubrzo zadesila Šibenik: Kandijski rat 1645., kada su Osmanlije poharali okolicu Šibenika, a 1647. skoro i osvojili grad, od čega ih je – vjerovali su – spasila samo Gospa od Plača. Treće i najteže zlo bila je kuga, koja je g. 1649. umorila 8500 duša. K. Stošić, *Gospa od Plača u šibenskoj katedrali 1635–1935*, Šibenik, 1935. Slika je bila toliko oštećena da je u zadnjem restauratorskom zahvatu zapravo rekonstruirana, ali, čini se, u duhu stila Blaža Jurjeva Trogiranina. O procesima koji su se vodili 1635. i 1636. kada je proplakala Gospina slika, prvotno izložena na istočnim bedemima grada (i to vjerojatno u edikuli koja se i danas vidi na traktu zidina između crkve sv. Frane i Gradske knjižnice), iscrpno izvješćuje D. Farlati, *Illyricum sacrum*, IV, Venecija, 1769., 496.

³⁶ F. Corner, *op. cit.* (21), 557–561.

Glavni oltar katedrale sv. Jakova u Šibeniku s ikonom »Gospe od plača« u središtu

nisu zbile – pripovijedaju biskupi vizitatori, kao i Gumpenberg i Corner – bio je to predznak pošasti, suše, glada, rata ili druge nevolje.³⁷ Biskup Valeri u izvješću g. 1590. i biskup Morari g. 1620. spominju da je slika kao oblakom zastrta, da se osobe ne mogu raspoznati na njoj: »ali na blagdan Sv. Fabijana i Sebastijana (21. siječnja), kad za svečane mise svećenik zapjeva Gloria, ili ako ne tada, onda sigurno na vrijeme posvećenja, taj se oblak pomalo diže i lijepo se vidi Isus kako blagoslivlje narod, Bl. Dj. Marija s desne, a Sv. Ivan Krstitelj, s lijeve strane«.³⁸ Osim toga, zidovi se starog dijela crkve u isto doba znoje, a taj znoj, primljen u pamuk, liječi bolesti, osobito očne.³⁹ To se događa po svakom vremenu, lijepom i

³⁷ Idem, 565-568.

³⁸ Corner kaže: »come se levato fosse un vero velo, che la coprisse; onde poi con facilità del numeroso popolo, che vi concorre rilevansi i lineamenti delle faccie, la varietà de'colori, e l'esprese parole de' nomi. [...] Al cessar poscia del prodigioso stillamente, copronsi nuovamente le sacre figure, e sugl'occhi del popolo ad un tratto per intiero ritornano alla primiera loro oscurità. Quest'apprimento (così lo chiamano communemente quegli' abitanti) succedder suole per l'ordinario ne' mesi, che si frapongono tra la Solennità d'Ognissanti, e la Pasqua...«.

³⁹ Corner pak veli: »servono [le giocchie], di salutare medicina a qualunque genere delle più gravi infermità«.

Freska nad glavnim oltarom župne u Donjem Humcu na otoku Braču

ružnom, hladnom i toplom. Traje jedan ili dva dana, u Cornarovo doba i do osam dana, pa se onda povrati u prijašnje stanje.⁴⁰

Flaminij Corner bilježi kako i Gospa Sinjska mijenja boju lica, te da je jednom rumena, drugi put blijeda, »čime daje razumjeti, da predstoje radosni ili žalosni događaji, da su molitve uslišane ili odbijene, i t.d.«⁴¹ Jednako se pratilo promjene inkarnata lica Gospe od Anđela u tvrđavi u Imotskomu i Gospe od Zdravlja u Vrgorcu.⁴²

Čudotvorne slike ponekad se opiru nastojanjima restauratora da ih obnove. Čuvena Gospa od Velog polja u Velom Selu na Visu, gdje se do g. 1587. nalazila župska crkva za čitavi otok, po predaji je došla preko mora. Na mjestu Tormule u uvali Srebrena (gdje se u helenističko doba brao kamen za grčku Issu) vidi se u

⁴⁰ A. Crnica, *op. cit.* (8), 135-136.

⁴¹ F. Corner, *op. cit.* (21), 579-580. »Al pari d'ogn'altro prodigio rendonsi di somma ammirazione le frequenti mutazioni, che osservansi nel volto di quest'illustre Effigie: poichè nelle Feste più solenni apparisce più rubiconda del solito, ed in una Maestà sì grave, che non accorda una libertà piena agl'occhi di fissamente mirarla. Nè minor maraviglia ella arrecca, quando scoprasì per chiederle qualche atto di sua Clemenza nelle pubbliche calamità; imperocchè (come per un lungo esperimento de' casi renduto s'è indubitabile) qualora apparisca di color vermiglio, attesta d'aver accolte, ed esaudite le preghiere; ma all'incontro dimostra d'averle rigettate se vedesi pallida, e coperta do color fosco. Con frequenza però accadette che levata dalla sua nicchia per condurla in processione ne' bisogni di pioggia, videsi pallida nel principio della fonzione; indi nel ritorno acquistando un più aperto colore, comparve vermiglia come una Rosa, del che il consolato popolo trar ne suole argomento d'aver impetrate la richiesta grazia.«

⁴² A. Crnica, *op. cit.* (8), 184.

kamenu izdubljena slika Majke Božje. Corner piše da je neki slikar htio obnoviti boje na slici. Skinuo ju je s oltara i pripremio za zahvat, a onda ju je našao svu u komadićima. Obeća Gospi da se u njezinu sliku neće dirati i da će je vratiti na isto mjesto. Dijelovi slike potom su se sami ponovno ujedinili i postala je kakva je bila. Cornaro donosi, međutim, i priču kako ju je neki drugi slikar prenio u svoju kuću, da joj obnovi boje, te da su se u noći vidjele sjajne zrake (*luminose fiaccole*, *che per l'aria quasi in processione scorrevano dall casa del Pittore alla Chiesa di Campo Grande*) koje su svijetlile od slikareve kuće do crkve u Velom polju.⁴³

Djevica Marija postaje Tješiteljica žalosnih, Pomoćnica kršćana, Zdravlje bolesnih, Utočište grešnika, Zvijezda mora. Ona miri zavađene, izbavlja iz neprijateljskih ruku, izbavlja iz vlasti đavolske, daje kišu u suši, čuva polje, upozorava na prijetuća zla – posrednica je svih milosti. Govorili smo o vremenu u kojemu su se, kako zapaža Paul Sabatier, »neki dali Bogu, drugi se prodali đavlu, ali nitko se ne osjeća dovoljno jak da hoda sam, bez potrebe da se drži za nečije skute.«⁴⁴ Prikaze Gospe na svim tim slikama vjernici su doživljavali kao žive osobe. Kao što je s punim pravom na sjeveru Hrvatske nazvana *Fidelissima Advocata regni Croatiae*, na dalmatinskoj obali je bila najpouzdaniji štit vjernicima tijekom dugih stoljeća do današnjih dana.⁴⁵

⁴³ F. Corner, *op. cit.* (21), 574-575. Corner piše da je »l'Immagine di Maria Vergine formata anticamente di materia ora sconosciuta«. – A. Crnica, *op. cit.* (8), 139.

⁴⁴ P. Sabatier, *Vie de Saint François d'Assise*, Paris, 1894., XX.

⁴⁵ Rad je nastao u okviru znanstvenog projekta 6827: *Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450.-1800.): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

MARIAN SHRINES ALONG THE DALMATIAN COAST IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN PERIOD

Joško Belamarić

»Chi voi imparare a orare, vadi per mare«, goes a saying quoted by a pilgrim on the deck of a ship that bore him down the Adriatic off towards the Holy Land. The pilgrims had their eyes open all the time, mainly, of course, for the bizarre. The picturesque local stories of oarsmen and sailors slid easily into their ears, the inflated experiences of those who had sailed the same routes before them. The Blessed Virgin Mary could be met everywhere. There was not a church that did not contain at least one altar consecrated to her, and signs of her personal presence surprised nobody in the many shrines, from Rovinj and Pula, to Dubrovnik, Boka and Budva, Corfu and beyond. Some of these icons and statues were the genuine *palladia* of their communes, and some were elevated to the level of state insignia.

Our Lady of Trsat in Rijeka, Our Lady of Pojišán in Split, Our Lady of Vrpoljac in Šibenik, and Our Lady of the Port in Dubrovnik have been honoured continuously since the 14th century. The most uncommon trans-Adriatic relation in the veneration of Our Lady can be found in the cult of the house of Nazareth in Loreto, Marche, and at Trsat, in the bay of Quarnero, high over Rijeka. A little before Nazareth fell into Muslim hands, on May 10, 1291, the angels transported to Trsat »that house in which Mary was seated on her bed when the Angel Gabriel came and greeted her and said: Ave Maria, gratia plena.« To this day there is a living memory of the event, notwithstanding the fact that just a few years later, the hut flew over the Adriatic and made itself at home near Recanati, »for in the first place it was less honoured«. There it became the focus of continuous votive prayers, and in many wills of wealthy Dalmatians we find provision for some person, if they have not already done it themselves, to set off on a pilgrimage to Loreto (or equally frequently to St James of Compostella, or, in a later version, and somewhat less often, St Nicholas in Bari, and St Catherine in Sinai). Legend says that in order to comfort those whom the Lady had abandoned, Pope Urban V sent to Trsat an old picture of the Mother of God painted by the hand of St Luke the Evangelist; its many miracles and mercies soon made its name, and this became the most visited of all Adriatic icons. Grgo Gamulin and Marisa Bianco Florin have correlated with it a number of similar paintings, sketching out the hypothetical oeuvre of »an itinerant painter the maestro della Madonna di Tersatto«. Zoraida Demori Staničić has, more realistically, analysed the features of this group of paintings and concluded that the Trsat Madonna points to the beginnings of the painting of the Venetian Trecento from the first decades of the century, before the appearance of Paolo Veneziano. In other words, together with the paintings with which it is commonly compared (above all the Split Madonna of Pojišán), the Trsat Madonna suggests that within the Adriatic, or the Eastern Mediterranean, there existed a prototype icon of considerable importance, and that this group of images falls beneath the umbrella of Belting's happily-coined phrase *l'Art du Commonwealth Meditteraneen de Venise*.

At the period of Venetian rule (after 1409) many of these icons took on more important regional characters according to the well-conceived concept of propa-

gating the rule of the Serenissima along the eastern coast of the Adriatic, which was tightly connected with the state-building cults of the Venetian Republic. In 1461, thanks to the endeavours of Bishop Toma Tommassini, and the contributions of the burgher class, a Franciscan monastery began to be built alongside the extant Chapel of Holy Cross that had stood at the entrance to Hvar port. In 1465 the icon of the Madonna was presented to the church (which had a name for miracle working), by Pietro Soranzo (Superantius), *Capitano del Golfo*, as the result of a vow made in a storm from which the whole fleet was saved by the intercession of the Madonna.

Today, when we visit the churches of Dalmatia and the many pictures of the Virgin in them, most often we are not at all aware of the extent to which the type depends on the political connotations that the Serenissima endeavoured to emit through their honouring. This is particularly visible in Hvar, where as well as the mentioned Lady of Mercy they venerated the *Madonna Kruvenica* (from *horugva*, an Old Slavonic term for flag, here of course the Venetian) and Madonna Annunciata – a great icon of the »Creto-Venetian school« that was carried in a procession whenever there was an emergency. For the processions that still today on the second day of Easter go from the cathedral to the Church of the Annunciation, the people say »going to the rejoicing of the Madonna«. The icon of the Annunciata was dedicated, of course, to the most widely disseminated Venetian Marian cult, to the festival that the Serenissima had held in the foundations of its political calendar *ab immemorabili tempore*.

The most widely diffused cults of the Virgin in Dalmatia are related to Our Lady of the Rosary and Our Lady of Health, also connected with the endeavours of the Venetian government to make use of the unifying cult of the Virgin, the particular protectress of the city, particularly after Trent. Venice appropriated for itself the victory of the Christian fleet over the Ottoman at Lepanto in 1571, encouraging the production of a huge number of pictures of Our Lady of the Rosary and various memorial signs that commemorated what was after all a short-lasting victory.

Equally wide spread is a cult still more characteristic of the post-Tridentine Counter Reformation, that of Our Lady of Karmen (Carmel), connected with the honouring of the Souls of Purgatory. Particularly well-documented is the honouring of the Lady of Carmel that developed around a Romanesque icon of the end of the 13th century in Hvar Cathedral.

The cult of Our Lady of Carmel was overtaken by a Dubrovnik icon of the 13th century from the medieval church of St John *on the mole*, on the site of which a new Baroque church dedicated to the Lady of Carmel was built. Related to it, from 1628, the state of Dubrovnik developed a very complex ceremonial of masses and processions. On the feast of Our Lady of Carmel, 1683, commemorating the victory of the Christian army below the walls of Vienna, a particularly solemn procession as held. The republic at that time had broken free of the Grand Vizier Kara Mustapha Pasha who had for almost two decades kept all the diplomatic endeavours of Dubrovnik vis-a-vis the Sublime Porte in check. An anti-Ottoman ferment can also be found in a series of paintings of the Virgin of the 16th to 18th century in Dalmatia.

The Pelješac Channel, which for several centuries separated Venetian Korčula and Dubrovnik's Pelješac, became a scene for the competition of two important Marian shrines. In the Franciscan church over Orebić the *Regina coelorum* or Our Lady of Angels (a characteristic Franciscan cult) was celebrated. A miraculous icon that, legend says, floated in by itself from the islet of Žanjica in Boka Kotorska gave rise to the building of the monastery (1470-1486) on the border point with Venetian Korčula.

Equally famous for its miracle-working was the great Hodegetria, a work of the Cretan icon writers of the early 15th century, in the Franciscan church on the islet of Badija. It was particularly venerated after 1571 when the Lady on the day of her Assumption saved Korčula by her intercession from the attack of the corsair fleet of Uluç Ali and Karakoz.

In the archbishopric of Dubrovnik today there are twenty-three Marian shrines. Every city has as a rule several, in fact, a whole series, of miracle-working paintings that it might oppose to fate, the ambience, the universe. It is enough to place on the maps of Zadar, Šibenik, Split or Dubrovnik and their regions the pictures of thaumaturgical Madonnas and Child (or of the Crucifixion that were often directly correlated with the pictures of the Virgin) to understand the extent to which these towns were redundantly defended. In each of them we would find a score of holy pictures.

The Madonna (in olden days called Our Lady of Brač) on the fresco from the middle of the second half of the 13th century, with a depiction of the Deisis, over the altar of the parish church in Donji Humac on Brač – also attracted pilgrims from the whole of the island and the wider area. The faithful carefully followed all the changes of the Madonna's flesh tones, which happened to the holy image on the day of the patrons of the church, SS. Fabian and Sebastian, in the middle of the winter. If they did not happen, this was an omen of plague, drought, famine, war or other woes.

Bishop Valeri in a report of 1590 and Bishop Morari in 1620, mention that the image was covered as if with a cloud and that the person on it could not be recognised »no second on the feast of SS. Fabian and Sebastian (January 21) when at mass the priest sang the Gloria, and if not then, then certainly at the time of the sanctification, the cloud would rise a little and Jesus could be seen well blessing the folk, the BVM on the right and St John the Baptist on the left. Apart from that the walls of the old part of the church sweated at the same time, and this sweat, captured in cotton, would cure sicknesses, particularly of the eyes. This happened in any weather, nice or bad, hot or cold.

Flaminio Corner records that the colour of the face of Our Lady of Sinj also changed, that sometimes she was ruddy, sometimes pale »by which she indicated that there were happy or sorrowful events to come, that prayers had been answered or rejected, and so on«. In just the same way flesh tones were interpreted in the face of the Madonna of the Angels in the fort in Imotski and of Our Lady of Health in Vrgorac.

The Virgin Mary was the Comforter of the Sorrowing, the Succour of Christians, the Health of the Sick, the Refuge of Sinners, the Star of the Sea. She rec-

onciled the embroiled, redeemed them from the hands of the foe, and from the rule of the devil, provided rain in drought, protected the fields, warned of coming evil – she was the agent of all grace.

In all these pictures the faithful experienced the depictions of the Madonna as a living person. As with good reason in the north of Croatia she was called *Fidelissima Advocata regni Croatiae*, along the coast of Dalmatia she was the most reliable shield of the believers for many a long century, until this very day.